

Ett annat Europa

– Jag kommer från det andra Europa. Vi är kusinerna från landet, de mindre viktiga. I väst finns en tendens att glömma det egna östeuropeiska arvet. Jag tror mitt författarskap är en erinran om dess existens.

Året är 1998. Czeslaw Milosz är på besök i Sverige för att presentera en ny diktsamling, tolkad till svenska av Anders Bodegård, *Vid flodens strand*. Han ser utvilad ut, nyfiken, där han sitter i hotellobbyns röda skinnssoffa och väntar på att vårt samtal ska börja. Ändå vet jag att han haft en vecka i Stockholm med minst fem större offentliga framträdanden.

Blicken under kraftfulla ögonbryn är klar, ljust blå, som om han inte vant sig vid världen än, antagligen gör han det aldrig. När 1900-talet var elva år gammalt och således inte hade hunnit ur kortbyxorna än, såg Czeslaw dagens ljus första gången. Det måste ha blivit kärlek vid första ögonkastet. Han beskriver poeten som en person hopplöst förälskad i verkligheten. Vore det inte sant om någon annan gäller det ändå i högsta grad honom själv, från barndomen i Litauen på den lantliga herrgården, genom två världskrig, en rysk revolution, två totalitära politiska systems triumf och fall. Czeslaw Milosz var diplomat för den polska regimen strax efter andra världskriget, bland annat i Paris, men hoppade av 1951 och har sedan dess bott i väst, främst i USA. Sina hemtrakter återsåg han först på 1990-talet. Kanske har hans exil räddat hans författarskap undan den glömska som nu drabbar andra, de som ännu bor i ”det andra Europa”.

YE: Jag hörde nyss en vitrysk författare, Vasil Bykau, berätta att de tyska förlag som gav ut hans böcker under kommunisteran, inte vill trycka honom längre. Dels lönar det sig inte politiskt, nu behöver man inte längre hans dissidenthållning, som förr bekräftade att väst hade rätt, dels lönar det sig inte ekonomiskt. Just i det ögonblicket då litteraturen från öst skulle kunna säga någonting om oss i väst, tystnar förläggarna. Jag tänker ibland att vi har en otrolig förmåga att undkomma de röster som skulle kunna lära oss något om den verklighet vi lever i.

Att verkligheten existerar på egen hand, utanför det mänskliga medvetandet, tycks vara ett av de viktigaste motiven i Milosz författarskap. Kanske för att han erfarit hur det mänskliga ideologiska medvetandet ständigt arbetar för att få verkligheten att stämma med våra åsiktsprojiceringar. Hans hållning är modern, snarare än postmodern. Med märkliga konsekvenser: ironiskt nog ser det ut som om Milosz, som hävdar att verkligheten finns, att den inte försvinner när vi vänder ryggen åt den "som om tjuvarnas händer bortfört den", just genom sin realism blir något så sällsynt som en metafysiker i vår tid.

CM: Vad är verkligheten? Det finns inget svar på den frågan, säger Milosz och ser nöjd ut. Man kan inte bevisa att verkligheten finns. Det är precis som när Pilatus frågar: "Vad är sanning?" Den kunskap vi har om verkligheten är intuitiv, den är given. Intellektuellt anser jag att de som hävdar att verkligheten inte finns, är de som har argumenten på sin sida. De som vill reducera språket till ett spel utan referenser till någonting utanför språket, har det bästa försvaret för sin ståndpunkt. Men intuitionen säger oss något annat. Den kanske förmedlar en kunskap från våra förfäder, i våra kroppar ... Filosofen Gombrowicz, en vän till mig, brukar säga att det bästa tecknet på att det finns en värld utanför oss själva, är smärtan. Fysisk smärta. Slå till någon, bli slagen, det gör ont. Det visar att någon annan är där.

YE: Att förneka verkligheten, kan inte det vara ett sätt att undkomma smärtan. Som 1900-talets stora ideologier har förnekat döden – och ställt till med mera död och elände än i någontidigare århundrade.

CM: I så fall händer något annat nu, i litteraturen. Många författare verkar besatta av att syssla med döden som tema. Två polska romaner som jag nyss läst handlar om att dö, om döendet. De tar bland annat upp frågan om dödshjälp. En ny film som jag hörde talas om hävdar att livet är en sexuellt överförbar, dödlig sjukdom ... Döden har blivit ett nytt tema för diverse religiösa spekulationer och fantasier. Jag tror den träder fram så här naket när framtiden är oviss.

YE: Du verkar mer upptagen av livet. Det mesta du skriver smakar liv. Som äppelskörden när du var barn. Ändå har du levt genom förra århundradets alla fasor.

CM: Jag anser att jag hade en lycklig barndom, det är den som givit mig min lust att skapa, tror jag. I romanerna *Issadalen* och *Mitt Europa* berättar jag en hel del om det där. Men det var ingen odelad idyll. Mardrömmar ... jag har sett mardrömmar i verkligheten. De följer mig. Men drivkraften till mitt skrivande kommer inte från det mörkret. Jag tror inte på Freud som påstår att vi måste gå ner i mörkret, i det onda.

Min far var ingenjör. Han tvångsrekryterades till ryska armén för att bygga broar åt trupperna. Så jag växte inte upp i en skyddad miljö på den där herrgården i Litauen. Mamma och jag reste med pappa när han planerade brobyggena. Jag har sett åtskilligt. Jag minns ryska revolutionen!

Och jag inser: det är sant. Han var sex år. Han har faktiskt egna minnen av ryska revolutionen. I vestibulen på Sergel Plaza hotell i Stockholm sitter en man som härbärgerar ett århundrade i sin kropp. Och trots alla absurditeter han varit med om hävdar han att hans liv ”varit en triumf – inte därför att det saknades ondska och nederlag, utan därför att jag med egna

ögon kunde se hur det som varit en oklar förutsägelse långsamt fullbordades och hur det som jag misstänkte för falsk storhet föll sönder. Verklighetens dolda struktur är förnuftig. Att påstå detta i ett skrämmande århundrade, det innebär mycket. Inte desto mindre har jag nästan aldrig – några korta ögonblick undantagna – övergivit min övertygelse att det absurda förr eller senare förlorar. Det var detta som skilde mig från mina förtvivlade samtida.” (Ur essäsamlingen *Jag är här*)

CM: Jag har sett två totalitära system, kommunismen och nazismen, uppstå, härska och falla samman. Jag trodde uppriktigt sagt aldrig nazisterna skulle uppnå världsherravälde. Men när det gäller kommunisterna trodde jag en tid att de hade en chans att genomföra det. Att ingen av dem lyckades, att jag har fått bevittna det, är ju ett alldeles tillräckligt skäl för att besjunga den här tillvaron resten av livet.

YE: Och där har skönheten kommit att bli ett slags tecken, en vägvisare för dig. Joseph Brodsky säger att de estetiska värdena föregår de etiska, du hör till de där diktarna som inte upphört att förundras över skönheten, i en tid när den blivit mer misstrodd och exploaterad än på länge.

CM: Det hör bland annat ihop med att jag tagit så starka intryck av Simone Weil. Jag tolkade hennes texter till polska 1958, i en antologi. Och jag hann med att besöka Simones mor i Paris, hon hade bott med sin mamma där, i en lägenhet alldeles intill Luxembourgträdgården. Tänk dig, jag fick sitta vid det bord där Simone hade arbetat, där hon skrev.

Tiden och skönheten var två stora mysterier för henne. Hon menade att skönheten får oss att uthärda de svåra tiderna i våra liv; om man placerar ett konstverk i en fängelsecell, så hon, och om det är ett autentiskt konstverk, då skulle fången som sitter i den cellen kunna betrakta det år efter år, utan att tröttna på det. Hon trodde att den fysiska, påtagliga skönheten i den här världen var ren nåd, hon talade inte om andlig eller

psykisk, osynlig skönhet utan om den som våra sinnen möter. Att hon kunde se skönheten som en sådan gåva tror jag har att göra med att hon var en så strikt determinist. Världen var en smärtsam inrättning för henne, hon trodde inte att någon kunde undgå tyngden av dess obevekligt verkande lagar, och det trodde hon så odelat att hon inte någonsin kunde acceptera kvantfysikens teorier. I det avseendet var hon verkligen ett barn av 1800-talet. Men just därför att världen var så tung, att dess obönhörlighet var så totalt oberörd av mänskliga värden och hänsyn i hennes ögon, blev skönheten ett mirakel av lätthet, en nåd för henne. Det är också hon som sagt att tron att en annan människa existerar är kärlek.

En annan person som också betytt mycket för mig är Jeanne Hersch, en god vän till mig, filosof från Vilnius. Hon kommer från en socialistiskt-ateistisk familj, men hon är mycket from, utan att ha kontakt med någon religion eller kyrka. Hennes djupa vördnad gäller själva existensen. Att finnas till.

Vi sitter tysta en stund. Jag tänker på författaren Gunnar Edman, som medan han levde brukade ta pulsen på sig själv varje morgon. Det var hans morgonbön: ”Alltet morserar genom min handled; jag vill att du finns.”

YE: Till sist måste jag fråga dig om Swedenborg. Varför Swedenborg? Du skriver en hel del om honom.

CM: Han är ju en stor gestalt. Han har inspirerat fler författare än vad som är allmänt känt. William Blake, till exempel, hämtade mycket från Swedenborg. Jag tror han är möjlig att läsa också idag. Zen-författaren Suzuki skriver om honom att ”han var en buddha i väst”. Swedenborg, påstår Suzuki, beskriver himlen och helvetet ungefär som buddhismen beskriver karma. ”Ta en ordentlig titt på vad som ryms inom dig och vad du omger dig med – himmel och helvete är uttryck för vem du är, vad du bär på.”

YE: Ja, Swedenborg är ju mer känd utomlands än i Sverige.

I Afrika finns Swedenborgskyrkor med miljoner anhängare.

Czeslaw Milosz blick ljusnar av intresse.

CM: Är det sant? Då fick han rätt. Swedenborg hävdade nämligen att han i sina visioner av den andliga världen sett att himlen inrymde ett stort antal afrikaner, de var i majoritet. Varför? Jo, det var belöningen för att de hade föreställt sig Gud som en gammal man med skägg.

I Sergel Plazas hotellvestibul sitter en äldre man, utan skägg, i en röd skinnsoffa sitter han, blicken är klar under buskiga ögonbryn, vildvuxna som snåren vid hans barndoms flod. Han bär ett århundrade i sin kropp, tyngden av det, och han frågar sig fortfarande hur en så otålig puls som hans fick uppdraget att skriva som om Gud, Verkligheten och Meningen ännu vore giltiga. Som i hans dikt ”Konstnårsbiografi”:

Kanske bara ömsintheten
förmår föra penseln så varsamt
utmed svidande ögonlock
och längs fåran vid läppar slutna i sorg.
Och hur kunde han? När han visste vad vi vet
om hans levnadshistoria. Var dag medveten
om alla oförrätter han begått. Jag tror att han visste.
Han brydde sig inte om sin åt helvetet försvurna själ,
så länge som hans verk var rent och klart.

Ur Vid flodens strand